

УДК 82-1/-9: 82. 091

Н. П. Малютіна,

доктор філологічних наук, професор
Кафедра української літератури ОНУ імені І. І. Мечникова

АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ ЖАНРІВ (ЖАНРОВОЇ СИСТЕМИ)

У статті представлено огляд літературознавчих підходів до проблеми динаміки жанрів (жанрової системи) в історико-літературному процесі, виявляється продуктивність структурно-семіотичного, герменевтичного підходів, когнітивних методів дослідження, а також інтертекстуального аналізу жанрових змін у стані синхронії та діахронії.

Ключові слова: жанр, жанрова система, жанрова динаміка, модифікації, трансформації, еволюція, родо-жанрова дифузія.

Цілком зрозуміло, що за останні десять років помітно активізувався інтерес вітчизняної літературознавчої думки до різних історичних та теоретичних аспектів жанрової динаміки української літератури. Передусім це зумовлено спорадичним характером окремих, далеко не вичерпних досліджень тих чи інших жанрів (чи жанрової системи) в межах одного художнього напрямку, літературного періоду, школи, творчості одного (або групи) письменників; існують також небагаточисельні праці, присвячені генетично-типологічному або історико-функціональному аналізу окремих жанрів в межах роду, одного жанру з точки зору його еволюції. На часі системне дослідження жанрової динаміки в історико-літературному процесі на основі новітніх методологій і методик вивчення жанрів, сучасних наукових підходів до аналізу категорій жанру і роду. Ґрунтовним системним дослідженням теоретико-методологічних та історико-літературних аспектів функціонування жанру і жанрової системи стала монографія Н. Копистянської “Жанр, жанрова система у просторі літературознавства” (2005), у якій на основі аналізу вивчення проблем генології європейськими вченими пропонується власна концепція структури і динаміки жанрів (жанрових систем) у літературному процесі.

На основі синтетичного підходу до жанру як динамічної структури, що включає чотири понятійні сфери; 1) відносно сталого теоретичного уявлення про його специфіку, 2) історичного стану, зумовленого взаємозалежністю і взаємовпливом історико-суспільної ситуації епохи та закономірностями літературного процесу, 3) національної своєрідності та 4) індивідуально-авторської реалізації традицій, норм, стереотипів і т. ін., теоретично обґрунтовується поняття “жанрової системи” відносно чотирьох сфер функціонування цього поняття: літератури у цілому, літературної епохи й напрямку, національної літератури (або певної епохи чи напрямку у ній), творчості окремого письменника. Проаналізовано характер кореляцій між означеними сферами реалізації жанрової свідомості та існування жанрів, а також

накладання виробленої жанрової матриці на дослідження різних аспектів функціонування і динаміки жанрової системи [1, 64].

Дослідження кожної сфери жанрового існування і як поняття, і як реалізованого у художніх текстах явища, дало змогу Н. Копистянській виявити складні, маловивчені у літературознавстві питання, що потребують більш глибокого спеціального аналізу і на які варто націлити увагу, розглядаючи будь-які з означених проблем.

Зокрема, аналізуючи першу понятійну сферу жанру, дослідниця означила проблему взаємозв'язку одної жанрової домінанти (або кількох) і постійно змінних елементів периферії [1, 35].

Обстоюючи двосторонній характер зв'язків і "...взаємодії між літературним напрямом, течією і жанровою еластичністю, створенням жанрових різновидів, модифікацій і жанрових систем", авторка зупинилася на деяких чинниках жанрової динаміки в історичному періоді. Серед них розглянуто: зміни на рівні тематики, діалог з традицією, який в залежності від авторського ставлення і сучасного етапу поетики ведеться з різною прагматикою (від спроби відродження традиції до полеміки з нею, пародіювання, заперечення тощо), зміни естетичних уявлень і норм жанрової ієрархії, міжродову, міжжанрову та міжвидову дифузю, видозміну жанрових концепцій, вплив жанрових теорій, розбіжностей між науковою і масово-читацькою рецепцією [1, 39-50].

Констатуючи маловивченість сфери динаміки жанрів у національній літературі, Н. Копистянська наголосила на питаннях "...генетичних і типологічних форм спадковості, безперервності чи припинення традицій у розвитку окремих жанрів, "знехтування" найближчою традицією і звернення до більш давньої, що завжди викликано конкретними суспільними і суто національними чинниками", "впливу зближення та інтеграції культур на розвиток жанрів, національної інтерпретації світового досвіду..." [1, 53].

Детальний огляд 4-ї сфери існування жанрів в індивідуальній творчості здійснюється, очевидно, за принципами взаємовпливу індивідуального авторського стилю та жанрів, хоча поняття "стилю" авторкою не називається. Дослідниця зокрема націлює на дослідження невідповідності авторських жанрових означень і жанрового осмислення на основі сучасного розуміння поетики текстів.

Увагу дослідниці привернули дискусійні питання про характер відношень між різними сферами жанрової специфіки та їх актуалізацією у художніх текстах. Зважаючи на двосторонній характер процесів структуризації та деструктуризації у жанрах і жанрових системах, що залежать від особливостей літературного напрямку, але й водночас визначають його розвиток, Н. Копистянська пропонує розмежування понять жанрова модифікація та жанровий різновид. Дослідниця виявляє відмінність обох явищ на основі власного розуміння жанрової структури, у зв'язку з чим різновидом називає нове утворення зі специфічними по відношенню до основного жанру ознаками, а модифікацію — здатністю жанра як структури до еластичних видозмін, очевидно, за умови збереження домінантних ознак одного жанру [1, 18].

Означені міркування є поштовхом до подальшого вивчення і викликають деякі полемічні застереження, уточнення, які вже виявляються у логіці міркувань дослідниці, але ще виразніше — у її спостереженнях над поетикою жанрів чеської прози, і окреслюють доцільні підходи до розробки означеної проблеми, деталізовані у вітчизняних дослідженнях динаміки жанрів (системи жанрів) у певний період розвитку української літератури, генетично-функціонального розвитку окремих жанрів чи їх груп, тенденцій жанрових змін у творчості одного автора, у творчості письменників певного періоду (школи, угруповання, течії тощо).

Не претендуючи на повний огляд і систематизацію, наведемо хоча б деякі з вітчизняних досліджень, можливо, найбільш показові з огляду на перспективи подальшого розвитку. У колективній монографії Інституту літератури НАН України “Розвиток жанрів в українській літературі XIX — початку XX ст.” (1986) з позицій історичної поетики представлено спробу типологізації окремих жанрових систем (як-от малої прози у статті І. Денисюка), аналізу еволюції окремих жанрів в українській літературі певного періоду (напр., жанру повісті в українській літературі другої половини XIX ст., жанру байки у добу порубіжжя кінця XIX — початку XX ст.), жанрових модифікацій і різновидів в межах певного виду (фантастичної повісті в українській літературі 30-х років XIX ст.), у творчості одного автора (розглядається жанрова своєрідність поезії М. П. Старицького, еволюція жанру “поезії в прозі” М. Коцюбинського). Очевидно, це дослідження дає фрагментарні уявлення про окремі аспекти жанрової динаміки окремих жанрів, до того ж у статтях деяких авторів відчутна перевага у бік ідейно-змістових чинників літературного процесу, причому не враховується опосередкований зв’язок цього явища з тенденціями жанрових змін [2].

У роботі О. Гончара “Просвітительський реалізм в українській літературі” (1989) проаналізовано етап становлення в українській літературі першої половини XIX ст., яка досягає “...загальної системності у своїй жанрово-видовій структурі”. Доведено, що категорія жанру втрачає нормативну універсальність риторичної доби, у зв’язку з чим утворюється власна ієрархія жанрових цінностей, активізуються процеси взаємодії і взаємопроникнення жанрів, що визначило дослідницькі підходи до проблеми жанрових трансформацій в українській літературі означеного періоду (того чи іншого напрямку) [3].

У монографії І. Денисюка “Розвиток української малої прози XIX — поч. XX ст.” (1999) “...вперше досліджуються жанрові особливості української малої прози у процесі їх еволюції, простежуються засоби поглиблення змістовності жанрових форм та удосконалення і урізноманітнення поетики їх структур” [4, 264]. Поєднання прийомів структурного аналізу із засадами історичної поетики дозволило системно вивчити чинники жанрової еволюції, дослідити наслідки дифузії літературних родів і жанрів, всебічно розкрити жанрову чинність явища психологізації української новелістики означеного періоду у її національній специфіці.

Поняття “жанрової системи” і її атрибутів (взаємодії жанрів, їх еволюції, “тяглості”), “принципи формування жанрових систем розглядаються

у ряді праць, присвячених дослідженню системи жанрів у творчості одного автора. Найбільш вивченою у цьому аспекті можна вважати творчість Івана Франка. На основі синтезу наратологічного та морфологічного аналізу текстів, системно-типологічного і структурно-семіотичного підходів М. Ткачук проаналізував жанрову структуру прози І. Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції) (2003). Оперуючи поняттям “глибинної змістової структури” (“матриці жанру”), автор виявив у циклі особливий тип жанрового утворення — “метажанр”, який “...має свою динаміку жанрів і структур” [5, 12]. Методологічного значення набувають висновки дослідника про жанрові інваріанти романів І. Франка (“Морфологія “Борислава сміється” характеризується як інваріантними жанровими ознаками, так і жанротворчими, жанромодифікованими структурами”) [5, 195].

У роботі Ю. Клим’юка “Лірика Івана Франка як система жанрів” (2006) виявлені принципи упорядкування і типології ліричної системи І. Франка на основі розуміння жанру як смислово-емоційного коду поетичної мови, мовного строю твору і виділення трьох основних видових ознак ліризму, а точніше, як зазначив М. Бондар, “атрибутів” ліричного роду: “виражальності”, “звернення” та “зображальності” [6]. Вивчення трьох жанрових типів (груп), а також модифікацій в межах підгруп дозволило виявити ієрархічні зв’язки між ними. Головним фактором системогенези Ю. Клим’юк вважає принцип жанрової еволюції, пов’язує динаміку жанрової системи лірики І. Франка зі стильовою поліфонією. Попри дискусивність віднесення тих чи інших ліричних текстів до тих чи інших жанрів, перспективним видається аналіз розсіювання ознак жанрового канону і появи певних жанрових модифікацій.

У наукових розвідках, присвячених проблемам динаміки окремих жанрів в творчості одного митця, систематизуються види трансформацій, модифікацій жанру в процесі творчої еволюції автора, а також, як правило, у контексті історичного розвитку цього жанру в українській та світовій літературі. Так, наприклад, Н. Тихолоз здійснено системне дослідження жанрових модифікацій казки у творчості І. Франка на основі функціонально-естетичної типології, згідно з якою виділено групи розважально-дидактичних казок, сатиричних і філософських казок, в межах яких розглядаються численні жанрові різновиди [7].

Характерною саме для українського літературознавства є спроба виявити взаємозалежність жанрових і стильових модифікацій як в творчості окремих письменників, так і у функціонуванні одного жанру чи жанрів у літературному процесі певного періоду. Цілком закономірною є поява системних досліджень жанрової динаміки у сучасній літературі, здійснювати які надзвичайно важко, враховуючи розмитість родо-жанрових категорій, дифузність різних поетик, стилів, дискурсивну неоднорідність тексту, неоднозначність літературознавчої рефлексії і т. п. Новаторське дослідження О. Бондаревої “Міф і драма у новітньому літературному контексті: поновлення структурного зв’язку через жанрове моделювання” (2006) присвячено аналізу жанрової парадигми сучасної української драми у зв’язку з різни-

ми способами актуалізації міфогенних структур. Осмислюється нова система жанрологічних стратегій, раніше маргінальних для української драми або взагалі відсутніх в етнодраматургічній діячності. На основі підходу до міфу як до жанрової доміанти сучасної драми окреслюються жанрові локуси взаємодії міфу і драми, з'ясовуються шляхи гібридизації канонічних та новітніх уявлень (за принципами: традиційний жанр + авторський коментар, редукція жанрового визначення на користь авторської інтенції і т. п.) [8, 417]. Спостерігається жанровий еклектизм у жанрових дефініціях, у поширенні жанрових різновидів на основі інтермедіальних зв'язків, оновлення давніх жанрів, утворення “жанрових симулякрів з модальними акцентами, перформативними стратегіями” тощо. Робиться висновок про те, що під впливом архітектоніки міфу “субстанціально-смысловий центр” у більшості перехідних жанрів драми пересувається з проблемно-тематичної жанрової доміанти на контекстуальний, інтертекстуальний, асоціативний, інтуїтивний периферійні рівні структури художнього тексту [8, 419]. Загалом дослідниця виявляє креативну потужність жанрової системи новітньої драматургії до плідного трансформування традиції на основі синтезу з культурологічним мисленням сучасної доби.

Показово, що дослідження динаміки одного жанру в українській літературі давали можливість широких узагальнень на рівні теоретичних рефлексій. Так, у роботі Н. Бернадської “Теорія роману як жанру в українському літературознавстві” (2005) другий розділ присвячено проблемі жанрової еволюції новітнього українського роману, певними етапами і складовими якої авторка вважає трансформації і розширення жанрових форм українського роману 20-х років ХХ століття. Жанрові пошуки тогочасних романістів розглядаються згідно з такими формами ставлення до традиції як “відштовхування” від неї та заперечування або пародіювання її. Ця проблема віднесення сучасних текстів до канону вирішується у ракурсі герменевтично-інтертекстуального аналізу з урахуванням змін у теоретично-критичному осмисленні роману [9].

Увагу дослідників привертають аспекти історичної динаміки тих жанрів (жанрових різновидів), які або вважаються специфічним явищем національної літератури (як, скажімо, жанрова форма драматичної поеми, якій присвятили спеціальні роботи Л. Дем'янівська та Б. Мельничук), або настільки адаптованими в українській культурі, що їх генетика зумовлюється фольклорною та літературною традицією і менталітетом українського народу.

Очевидно слід зважати на специфіку двох пов'язаних між собою, але тим не менш не тотожних процесів: історичної динаміки жанрів (жанрової системи) у літературному процесі національної літератури в контексті тенденцій загальноєвропейського (чи світового) літературного руху, а поряд з тим іманентних природі явищ роду і жанру процесів структурних трансформацій жанрів (і жанрових систем), що відбуваються на рівні “морфології жанру”, внаслідок поступальних еволюційних та стрибкоподібних трансформаційних явищ жанрової динаміки. Це націлює у перспективі на вироблення системного підходу до вивчення явищ жанрової динаміки, зумовле-

них групою неоднорідних **чинників**: процесами внутрішньо-системними і позасистемними, детермінованими зміною літературних напрямів, стилів, так і іманентними причинами, як, наприклад, руйнуванням категорії роду і тенденціями міжродових дифузій в межах жанрів; процесами, які відбувалися у стані синхронії, а також спричинені тою чи іншою реакцією на певний етап діяхронного розвитку жанрів, процесами ривалізації (руху жанрів від сублітератури до літератури) і літературного розвитку, інтрасеміотичними та інтерсеміотичними, зумовленими впливом інших мистецтв. Слід урахувати також і відмінність класичних і сучасних теорій жанру (нормативної, класифікаційної, комунікативної, психологічної, онтологічної, генетичної, морфологічної, інтермедіальної та багатьох інших), згідно з якими змінюватиметься дослідницьке бачення усіх аспектів жанрової динаміки.

Системний підхід до процесів і наслідків жанрової динаміки неодмінно викликає потребу в термінологічному уточненні і коректному вжитку таких літературознавчих понять як **еволюція, трансформація, модифікація жанрів (жанрової системи)**, що доцільно вживати щодо тих чи інших процесів і явищ. Так, наприклад, коли йдеться про зміни у парадигмі генетично споріднених жанрів чи жанрових різновидів (як-от: водевіль, комічна опера, мелодрама, міщанська драма, драматичний жарт в українській драмі XIX ст.), викликані закономірностями літературного процесу української літератури, очевидно, можна розглядати певні етапи еволюції означених жанрів відповідно до тих першовзірців, що представлені в українській драматургії “Наталкою Полтавкою” І. Котляревського та “Москалем-чарівником” Г. Квітки-Основ’яненка, а також до тих творів у інших літературах, скажімо, до класичних (еталонних) взірців французької мелодрами XVIII ст., з якими дослідники пов’язують формування цього неканонічного жанру. Поряд з тим насичення традиційної для української драми мелодрами нетрадиційним змістом, як, наприклад, у п’єсах С. Черкасенка, А. Крушельницького, В. Винниченка, Л. Яновської і б. ін., коли психологізація, літературизація сюжету викликала певні жанрові модифікації у напрямі психологічної драми, мораліте тощо.

Водночас предметом дослідження багатьох літературознавців, передусім формалістичного та структуралістського спрямування, як відомо, стали явища не планомірної послідовної еволюції, а стрибкоподібних трансформацій. Так, у класичних роботах Ю. Тинянова проаналізовано різні тенденції зіткнення (зіштовхування) нетрадиційної новаторської поетики з ознаками традиційного жанру, як у випадку пародії або стилізації, коли нове явище “заміщує старе”, не являючись “розвитком” старого [10, 257]. Усвідомити неоднозначні підходи до жанрової динаміки у значній мірі допомагають праці С. Скварчинської, на які постійно посилається Н. Копистянська, очевидно, тому, що поділяє погляд на жанр не лише як на феномен культурно-суспільної свідомості, але і як на відносно незалежне від неї явище, що набуває можливостей внутрішньолітературної динаміки. Виходячи з переконання в іманентній здатності жанрів до змін, С. Скварчинська розглянула процеси інтеграції (консолідації) нових жа-

нрів на основі структурних елементів старого, утворення жанру шляхом синтезу кількох жанрових структур. У той же час проаналізовано явища жанрової диференціації, що призводили до жанрових трансформацій як у межах системи жанрів, так і окремих жанрів, навіть, текстів. Історичний характер жанрової динаміки (у даному випадку знов-таки трансформацій) пов'язувався дослідницею зі змінами уявлень про жанрову норму у ту чи іншу епоху, з теоретичною ініціативою окремих показових щодо жанрової норми творів, дискурсивними можливостями верифікації, композиції, синтаксично-риторичними особливостями висловлювання тощо. Можна вважати, що аналітичні висновки С. Скварчинської про культурно-історичну зумовленість жанрового розвитку утворили фундамент кількох літературознавчих спрямувань генології, у тому числі неомарксистського, структуралістського, системно-типологічного тощо [11].

Особливо послідовно аспекти внутрішньо-жанрової та міжжанрової динаміки розроблявся у генологічних дослідженнях структуралістського спрямування Я. Тшинадловського, І. Опацького, М. Гловінського, Г. Маркевича, І. Славінського, Я. Мукаржовського, Р. Уеллека та О. Уоррена, деякою мірою дотичного до їх концепцій Цв. Тодорова та ін.

Одним з перших системно дослідив явище родо-жанрового схрещування в аспекті функціональної поетики І. Опацький, у працях якого аналізується здатність жанру у процесі еволюції відбивати і модифікувати конструктивні ознаки інших родів і жанрів, як-от явища епізації і ліризації драми, драматизації і ліризації повісті тощо.

Я. Тшинадловський пов'язував міжжанрові інтеракції з впливом характерного для одного жанру способу бачення і організації світу на інші жанри. Так він проаналізував сатиричне бачення світу як фактор міжжанрової інтеграції в тому випадку, коли сатиричність абсолютизується і закріплюється в якості жанрової ознаки у таких жанрових різновидах сатиричної комедії, як, наприклад, “шарж-гротеск” або “сатира-фантазія”.

Екстраполюючи уявлення про літературну традицію на закономірності функціонування жанрів, І. Славінський розглядав конкретно історичний стан того чи іншого жанру як “...проекцію діахронії в синхронії”. Ця продуктивна думка означила перспективи аналізу трансформації генотипних ознак жанру в поетиці конкретного тексту. Обґрунтуванню історичної динаміки жанрів присвячені праці М. Гловінського, у яких розглядаються процеси структуризації — деструктуризації жанра, жанрової ідентифікації і диференціації, взаємодії регулятивних і факультативних складових жанру в аспекті синхронії та діахронії.

Прикметою осучаснення літературознавчих підходів до дослідження різних аспектів функціонування, структури, поетики, рецепції та інтерпретації жанрів є синтез методологічних підходів і методик аналізу. Так, скажімо, принципи історичної поетики та морфології жанрів чи типологізації жанрів наповнюються ідеями герменевтики та рецептивної естетики. У фокусі герменевтичного бачення актуалізується подвійна природа жанра як “форми трансляції норм текстопородження, будови тексту і норм інтерпретації тексту”, а також конкретно історичних текстів. Причому реа-

лізація ідеї жанра (або жанрів) у конкретному тексті водночас передбачає встановлення діахронічного зв'язку з історичними етапами утворення і еволюції (чи трансформації) даного жанру, що проявляються у сучасному тексті як “сліди” попередніх етапів існування жанру у його національних інваріантах.

Обстоюючи дискурсивну природу жанрів, Цв. Тодоров розглянув “два боки історичного існування жанрів”, як “горизонтів очікування” для читача і “моделі писання” для авторів. Дослідник враховував залежність авторів від існуючої жанрової системи, а також читацької рецепції від існуючих науково-критичних і побутових стереотипів [12, 29]. Можливі ракурси дослідження існування жанрів у конкретній національній літературі конкретного часу Цв. Тодоров пов'язує з тим, що “жанр — це місце зустрічі загальної поетики та фактичної історії літератури”, очевидно, мається на увазі контекст літературно-мистецького напрямку, течій, стилів, шкіл, поширені (модні) теми, фабульні кліше, прийоми поетики, мистецька манера тощо. Виходячи з власного розуміння жанру, дослідник обстоював закони модифікації жанрів (жанрової системи), вважаючи, що нові жанрові форми є модифікацією традиційних, і це зумовлено соціоісторичними чинниками. За його методологічними позиціями, кожний жанр — одночасно явище сучасної літературно-культурної системи і “фрагмент колективної пам'яті”, який нагадує про походження жанру.

Так, наприклад, драматургія В. Винниченка за теоретичними жанровими ознаками переважно відповідає вимогам мелодрами (за виключенням, можливо, п'яти написаних їм комедій), яка кореспондує з так званою “добре зробленою п'есою” Е. Скріба, “міщанською драмою” тощо. Цей жанровий зміст і ознаки форми водночас наповнюються відвертою авторською іронією (пародією) щодо літературизації мелодрами, тогочасної спроби надати їй ознак “високої драми”, “психологічної драми” тощо. Авторський дискурс містить реакцію на літературно-мистецькі стереотипи по відношенню до традиційного сприйняття жанру мелодрами так би мовити у її класичному варіанті і водночас прагматично переноситься на реалії тогочасної культурно-соціальної і театральної дійсності.

Дослідження зв'язку поетики текстів як з існуючим (науковим і побутовим) уявленням про історичний етап зрілості і розвитку певного жанру, а водночас вписуваність цього художнього тексту в історичну поетику доби, дає найбільш цілісне розуміння явища жанрової еволюції, модифікації або трансформації у той чи інший період розвитку української літератури. Зрозуміло, що у кожній національній літературі виявляються специфічні ознаки динаміки жанрової системи і окремих жанрів порівняно з загальноєвропейським чи світовим літературним процесом, але очевидно існують певні універсальні закономірності — формування і розвитку жанрів, на які і доцільно орієнтуватися.

У межах структуралістського і герменевтичного підходів до проблем сучасної генології виділився ще один методологічний ракурс дослідження і сформувалися методи аналізу жанру (жанрової системи) на основі теорії інтертекстуальності, жанрові аспекти якої закладені ще у працях М. Бах-

тіна, у контексті його металінгвістичної теорії комунікації. Явище жанрової трансформації пов'язувалося дослідником з артикуляцією у рамках цілісного висловлювання вторинних жанрів тих експресивно офарблених кодів, які зберігали зв'язок з мовленнєвими жанрами і типовими ситуаціями культурного спілкування. У фундаментальній роботі “Проблема мовленнєвих жанрів” жанрова експресія висловлювання розглядається як “стилістичний обрис” слова, яке “...належить до того жанру, у якому це слово зазвичай функціонує, це — відзвук живого цілого, який звучить у слові” [13, 192].

Певного узагальнення позиції структуралістів знайшли у відомій концепції Ж. Женетта, який проаналізував п'ять видів інтертекстуальності: інтертекстуальність у вузькому смислі, як присутність тексту у тексті, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність, архітекстуальність [14]. Важливо підкреслити, що женеттівське розуміння архітекстуальності як міжтекстового віднесення до усталених нормативів поетики, у тому числі і жанрових, яке знайшло розвиток у працях тих дослідників, що обстоювали позиції пізнього структуралізму, постструктуралізму, деконструктивізму, дозволяє сприймати віднесення більш сучасного тексту до певного (у тому числі і жанрового) прототипу як історичний процес розвитку і трансформації жанрів.

У працях сучасних польських теоретиків-деконструктивістів Р. Нича та С. Бальбуса у найбільш загальних рисах розроблена типологія інтертекстуальних стратегій тексту та їх семантико-прагматичних критеріїв.

Згідно з логікою мислення Р. Нича (“Tekstowy świat. Poststrukturalizm a wiedza o literaturze”, “Sylwy współczesne”) жанрова специфіка текстів сприймається як різновид інтертекстуальних відношень, здійснюваних за посередництвом тим чи іншим образом реалізованих жанрових норм [15, 69]. Р. Нич доводить, що текст входить у інтертекстуальні відношення з жанром, і це не вважається порушеннями ієрархії понять, оскільки структури кода взаємодіють з тими структурами, які “відповідають” за реалізацію жанра, оскільки у даному випадку код визначає структуру прототипів, ідеальних першовзірців, що якнайповніше реалізують жанрову норму [15, 70]. Такий підхід містить фундамент для розвитку когнітивного спрямування у генології на основі теорії жанрових прототипів.

Вважаємо надзвичайно перспективним вироблення С. Бальбусом певної типології “взаємодії” текстів з жанровими прототипами. Дослідник розмежовує два способи інтеракції текстів з існуючим уявленням про жанрові прототипи: це відтворюючий (імітуючий) спосіб стилізації жанрового прототипа або полемічне перенесення елементів жанрової форми (змісту) на новий текст. Перенесення сталих ознак прототипу на семантично чужерідний ґрунт (поетику тексту) викликає такі його жанрові трансформації як: містифікація, карикатуризація, травестія, пародія, алегорія тощо.

Важливим механізмом транстекстуальних відношень дослідник вважає тематичну транспозицію, яка полягає у “нав'язуванні” одного сучасного тексту до іншого за допомогою “квазі-іконічних” знаків (тем, мотивів, героїв, топосів, символів тощо) [16, 343]. Оскільки ці “знаки” поряд з іншим

передають і жанрові ознаки, залежно від характеру тематичних транспозицій змінюється сприйняття жанрової природи тексту. Такий підхід дозволяє С. Бальбусу розглядати історичну еволюцію літературних форм як еволюцію герменевтичну, зумовлену зміною історичних значень цих форм та соціальних оцінок подібних змін [16, 88].

Герменевтичний механізм динаміки літературних (у тому числі і жанрових) систем полягає, за спостереженнями дослідника, не лише у зміні семіотичних (стилістичних) елементів системи, але і в "...еволюції смислових форм у їх конкретних, здійснених вже у минулому реалізаціях...", поскільки вони актуалізуються у сучасному літературному процесі [16, 88].

Відтворення ознак жанру (взагалі форми) полягає у перенесенні характерних ознак прототипа у поетику більш сучасного тексту, який пропонується "читати" з позицій сучасної поетики, враховуючи реінтерпретацію взірця.

Розглядаючи різновиди стилізації, яку С. Бальбус вважає видом інтертекстуальності, дослідник доводить, що вона не лише утворює діалог або полеміку з традицією, послуговуючись її дискурсивними нормами, але, в той же час, із сучасним літературним процесом у випадках приховування фактів еволюції традиції або компрометації взірців. В залежності від авторських стратегій можна спостерігати містифікацію еволюції історичних форм (жанрів), відмову від традиції, розриви, зміщення, що є особливо актуальним для української літератури ХХ століття.

Таким чином, системне дослідження жанрової динаміки української літератури доцільно вести на основі кількох методологічних позицій, які, накладаючись, взаємодоповнюють одна одну, збагачуючи діапазон дослідницьких стратегій властивими їм методами і прийомами. Представлений огляд теоретико-історичних праць, присвячених різним аспектам генології, переконує у продуктивності **структурно-семіотичного підходу до проблем зміни жанрів (жанрової системи), герменевтичного аналізу** з метою встановлення відповідності між синхронічним та діахронічним станом жанрів, враховуючи перспективність **когнітивних методів** дослідження згідно з теорією "**жанрових прототипів**". Продуктивними є також способи **інтертекстуального аналізу жанрової динаміки**, тим більш, що вони узгоджуються з деконструктивістськими поліцентристськими засадами художнього мислення нової і новітньої доби.

Література

1. Копистянська Н. Жанр. жанрова система у просторі літературознавства. — Львів: ПАІС, 2005. — 368 с.
2. Розвиток жанрів в українській літературі ХІХ — поч. ХХ ст. — К.: Наукова думка, 1986. — 295 с.
3. Гончар О. Просвітительський реалізм в українській літературі. — К.: Наукова думка, 1989 — 175 с.
4. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ — поч. ХХ ст. — Львів: "Академ. Експрес", 1999. — 280 с.
5. Ткачук М. Жанрові структури прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). — Тернопіль, 2003. — 384 с.

6. Клим'юк Ю. Лірика Івана Франка як система жанрів. — Чернівці: Рута, 2006. — 406 с.
7. Тихолоз Н. Жанрові модифікації казки у творчості Франка: Автореферат дис.... канд. філ. наук. — Львів, 2003. — 20 с.
8. Бондарева О. Міф і драма у новітньому літературному контексті: Повнення структурного зв'язку через жанрове моделювання. — К.: Четверта хвиля, 2006. — 512 с.
9. Бернадська Н. Український роман: теоретичні проблеми та жанрова еволюція. — К.: Академвидав, 2004. — 368 с.
10. Тынянов Ю. Поэтика. История литературы. Кино. — М.: Наука, 1977. — 572 с.
11. Skwarczyńska S. Wstęp do nauki o literaturze. — W. — wa: PAX, 1965. — Т. III. — 412 s.
12. Тодоров Цв. Поняття літератури та інші есе. — К.: Видав. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — 162 с.
13. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров // М. М. Бахтин. Собр. соч.: В 7 т. — Т. 5. Работы 1940-х — нач. 1960-х гг. — М.: "Русские словари", 1997. — С. 159-207.
14. Genett G. Palimpsesty // Współczesna teoria badań literackich za granicą. Antologia. — Kraków: WL, 1992. — S. 317-366.
15. Nycz R. Sylwy współczesne. — Kraków: Universitas, 1996. — 219 s.
16. Balbus S. Między stylami. — Kraków: Universitas, 1996. — 442 s.

Н. П. Малютина

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинской литературы

**АКТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ПРОБЛЕМЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ
ДИНАМИКИ ЖАНРОВ (ЖАНРОВОЙ СИСТЕМЫ)**

Резюме

В работе представлен обзор литературоведческих подходов к проблеме динамики жанров (жанровой системы) в историко-литературном процессе, выявляется продуктивность структурно-семиотического, герменевтического подходов, когнитивных методов исследования, а также интертекстуального анализа жанровых изменений в синхронном и диахронном состоянии.

Ключевые слова: жанр, жанровая система, жанровая динамика, модификация, трансформация, эволюция, родо-жанровая диффузия.

N. P. Malutina

Ukrainian literature department
Odessa I. I. Mechnikiv National University

**ACTUAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF HISTORICAL
DYNAMICS OF GENRE (GENERIC SYSTEM)**

Summary

The article provides a theoretical review of approaches to the problems of dynamics of genre in the historical literary process, enlightens the productivity of structural, semiotic and hermeneutical approaches, cognitive methods of investigation, as well as intertextual analysis and transformations of genre both in synchrony and diachrony.

Key words: genre, generic system, dynamics of genre, modification, transformation, evolution, diffusion of genre.